

**ПРОЕКТЪТ ЗА НОВА УЧЕБНА ПРОГРАМА ПО ФИЗИЧЕСКА
ГЕОГРАФИЯ НА КОНТИНЕНТИТЕ (V и VI КЛАС
НА ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ УЧИЛИЩА)**

Вера Г. Неделчева

Основните идеи и принципи, залегнали в проекта за нова учебна програма по география за V—X клас на общообразователните училища (1967 г.), са разгледани в статиите на председателя и секретаря на комисията, която изработи този проект, другарите ст. н. с. П. Векилска и проф. д-р Л. Динев. Комисията за курса по физическа география на континентите (V и VI клас) изготви проект на програмата за този курс. В сравнение с действащата програма предимствата на проекта се изразяват в следното:

Ясно се откроява целта на курса — да се дадат съобразени с възрастта на учениците знания за природата, населението и политическата карта на континентите; да се формират в системата новите физикогеографски понятия; да се задълбочат по-рано усвоените понятия и закономерности и да се създадат известни практически умения. Съотношението между физикогеографските и икономикогеографските знания е 70:30, което безспорно показва, че курсът е физикогеографски. Доколкото се изучават някои от по-главните страни в света, то те са обособени в обзорни уроци. Чрез тези обзори (в които има и картини от труда и бита на населението) ни най-малко не се създава някакъв концентър с курсовете, изучавани в IX клас — обща икономическа география и икономическа география на страните. За учениците, които не ще продължат образованието си в гимназията, изучаваният икономикогеографски материал е крайно необходим, защото това са единствените знания за населението, политическата карта на континентите и на някои страни в света, които те въобще получават в училището.

Курсът започва с кратък увод, в който се определя какво изучава физическата география на континентите. Досега в работата винаги се е чувствувала липсата на такова въведение.

При изучаване по върхнината на континентите са избягнати като непълни понятията младонагънати и старонагънати планини, които заблуждават учениците, че планините се изграждат само чрез нагъване и действието на останалите вътрешни земни сили при планинообразуването е елиминирано. Освен това в проекта се предвижда да се отразят процесите на вулканизма и земетръсите, както и на заледряване-

то, изисква се още да се даде и генетичната връзка между релеф и полезни изкопаеми.

При изучаването на климатичните пояси е избрана действително научна класификация, която почива на широчинната зоналност и следователно е общовалидна за всеки континент, а именно: полярен, субполярен, умерен, субтропичен, тропичен, субекваториален и екваториален климатичен пояс. При тази класификация е избягнато определянето на климатичния пояс чрез белега „растителност“, което е залегнало в сегашната програма за някои от климатите — тундров, степен, саванен, или чрез името на определена територия — средиземноморски, пустинен и т. н. Вследствие на възприетата в сегашните учебници класификация учениците недостатъчно ясно и не винаги могат да схванат общите закономерности при формирането и проявлението на климата по Земята. Освен това проектопрограмата посочва причинно-следствените връзки между условията и елементите на климата, както и връзката на климата с останалите природни елементи.

При темите води се търси обусловеност на водите от релефа и климата, обособяване на речните системи и тяхното пълноводие във връзка с подхранването и т. н., както и изучаването на най-големите язовири.

Проектът изисква физикогеографските пояси да се изучават по нова класификация, която почива на същите принципи, както и климатичната. Освен това се предвиждат и художествени описания на картини от природата, чрез които се дава възможност за емоционално въздействие върху учениците. При тази тема проектът изисква учащите се да разберат взаимната връзка и обусловеност между явленията и процесите, които протичат в природата, и да се запознават с резултатите от влиянието на стопанската дейност на човека върху нея. Такъв подход при изучаване природата на континентите допринася за формирането на диалектико-материалистически миросглед.

Според разглеждания проект при населението на континентите и на страните се дават картини от неговия труд и бит, чрез които ученикът получава повече информация за населението, изгражда си образ за неговия живот и труд, и то по начин, който действа и на емоциите. Така знанията ще придобиват и по-траен характер.

Съдържанието на раздел „Страни“ при отделните континенти няма характер на страноведчески курс. Разглеждат се много по-малко на брой страни, и то едни като представителни — от Африка само ОАР и Алжирска ДНР, от Северна Америка — Куба и САЩ, от Южна Америка — Бразилия, от Европа и Азия — Съветски съюз, Китай и Япония; за Гърция и Турция като наши съседи се предвижда съвсем кратко самостоятелно изучаване в края на обзорните теми „Страни в Южна Европа“ и „Страни в Югозападна Азия“. Други страни се разглеждат обзорно — „Социалистически страни в Европа“, „Страни в Северна Европа, в Западна Европа, в Средна и Южна Европа“, в Югозападна Азия. А много държави въобще не се споменават даже и в урока за политическа карта на континента.

При темата за природни условия на Съветския съюз авторите на програмата не са се ръководили от съществуващия досега шаблон, а именно да се разглежда природата на страната по компоненти, но са ги дали в друг аспект — по природни области, и то сравнително: Източноевропейска равнина и Западносибирска равнина, Съветска Средна Азия и Казахстан и т. н. Вследствие на това се избягва повтарянето на изучените вече при Европа компоненти, а се дава природата на страната по области. Стопанското използване на природните ресурси в тези области се разглежда в тясна връзка с обществения строй, бита, условията на труд и културата на населението.

В разглежданата проектопрограма географската номенклатура е намалена почти наполовина. А това довежда до разтоварване паметта на учениците и освобождаване на време за формирането на географски понятия, за разкриване на закономерности, за развитие на логическото мислене на учениците, за осъществяване на проблемност в обучението, за самостоятелна работа в час. Тезисното разработване на отделните теми е също голямо предимство на проекта.

Проектът на програмата създава условия за намаляване на описанието и засилване обяснителния характер на явленията и на причинно-следствените връзки между тях. Освен това той подсказва къде какви сравнения да се правят. При изграждането на понятията е търсена и е осъществена приемственост с преди това изучавания курс от избрани въпроси по обща физическа география, както и насочване към извеждане на закономерности. Всичко това се базира на връзката с изучаваната през следващата година география на България и на познаване междупредметните връзки, които имат важно значение за училищната география. При изучаване например на биогения компонент проектопрограмата насочва към разкриване на екологията на растенията и животните, но от географски аспект. А това създава връзка с ботаниката, която се изучава в същия клас. При обзорите на страни те се разчита на познанията и по история от V и VI кл., а при практическата работа — на изучавания материал по аритметика и планиметрия в V и VI клас и по физика в VI кл.

Особено полезно е за начинаещите учители, че проектопрограмата ги насочва към готовите нагледни средства и картини, които трябва да се използват при отделните теми, към необходимата основна учебно-помощна литература и към саморъчно изготвяне на някои помагала. Самостоятелната работа на учениците е изразена в програмата предимно чрез сполучливото съдържание на практическата работа. За нея са отделени 17 часа, или 27% от предвидените за курса часове. В нея се предвижда придобиването на повече умения и навици, посилни за учениците на тази възраст, по-разнообразна е по форма и съдържание. Има подчертана краеведческа насоченост и се осъществява не само в класната стая, но и на терена.

Сравнен със сега действащата програма, проектът дава по-големи възможности в работата на учителите за възпитание на подраст-

ващите в дух на социалистически патриотизъм и пролетарски интернационализъм както чрез тезисната разработка на темите за население и политическа карта на континентите и население на страните, така и чрез практическата извънкласна работа.

Независимо от всички тези предимства на проектопрограмата по физическа география на континентите (V и VI клас) в резултат на нейното двугодишно експериментирание и ежегодно обсъждане се разкриват някои слабости, които непрекъснато ще се отстраняват. Целта и на настоящата статия е този проект всеотстранно да се подобрява. Въпросите за структурата на курса като цяло и на отделните му раздели, някои научни и методически страни биха могли отново да спрат вниманието на комисията, която отговаря за този курс, при окончателното преработване на проекта. Би могло членовете на тази комисия отново да помислят и преценят следните положения:

1. По въпроса за последователността при подреждането на континентите. След изучаването на континента Африка, с който започва курсът, е подходящо вместо Северна Америка (според проекта) да се изучи Южна Америка. По пътя на аналогията и сравнението на тези два континента от Южното полукълбо учениците съвсем непринудено и почти без затруднения, при боравенето със същите географски понятия и закономерности, ще стигнат до усвояване знанията за природата на Южна Америка и стопанството на капиталистическите страни предимно от един и същ тип с тези на Африка. В такъв случай изучаването след това на Северна Америка ще предхожда Евразия. А това е много по-целесъобразно, защото и двата континента са в северното полукълбо и имат сходни закономерности в природата; в тях са и всичките социалистически страни и високо развитите капиталистически държави в света.

От гледището на физическата география на континентите Европа и Азия представляват един континент — Евразия. Ако това схващане залегне в структурата на учебната програма, то по дидактически съображения ще се постигне следният многостранен ефект:

а) Ще се намалят учебните часове, в които се разглеждат природните компоненти и физикогеографските пояси в Европа и после се повтарят при Азия.

б) При разглеждането на Евразия пред учениците ще изпъкнат много ясно закономерностите в изменението от запад на изток на климатичните и физикогеографските пояси (субполярен, умерен и субтропичен) — от умерения морски климат по атлантическото крайбрежие през умерено континенталния до рязко континенталния климат на изток; ще разберат защо тясната ивица на субполярен пояс в Европа на изток се разширява и по тихоокеанското крайбрежие става най-широка; ще схванат по-леко закономерността защо субтропичният пояс от Европа в Азия се разкъсва и се явяват сухите и влажните субтропици. И всичко това ще става върху обширната територия на Евразия, където най-добре ще проличи постепенният преход между зоните. А това е съществена закономерност.

в) При разглеждане географията на Съветския съюз на учениците ще бъдат вече известни както европейската, така и азиатската му територия. А сега се получава следното: в първия урок се дават знания за природата на една трета част от Азия (Съветска Азия), когато след това при разглеждане на целия континент Азия в много повече часове ще се повтори същото; в следващите два урока — население и стопанство на СССР, ще се изучават народите и републиките и в азиатската част на СССР (когато много по-късно има урок за население и политическа карта на Азия); при стопанството ще се прави икономгеографска преценка и на азиатската територия, която е много по-голяма от европейската, ще се изучават градовете в Азия. Поради всичко това тези три урока за Съветския съюз са извънредно трудни за учениците, защото на тях им липсват знания за природата на Азия, която много по-късно се изучава подробно в 19 часа. Този извод се прави в резултат на проведения експеримент на новата програма в продължение на две учебни години в 19-о основно и 21-во средно училище в София.

2. Целесъобразно би било в този курс да се разглежда не само територията на континентите, но и акваторията на нашата планета — океаните заедно с по-важните морета, и то както от физикогеографско, така и от икономгеографско гледище. Специални часове не би трябвало да се отделят, а при разглеждане географското положение да се изучи при Северна Америка Атлантическият океан, при Африка — Индийският океан, при Арктика и Антарктика — Северният Ледовит океан и т. н.

3. Подходящо е курсът да завършва с темата Арктика и Антарктика, разгледана в един час, вместо само Антарктика, както е в проекта. Арктика е засебна географска област, за която никъде даже не се споменава. А разгледана в сравнение с Антарктика, се дава възможност да се разкрият закономерности от значение за двете полукълба, за промените на времето в Европа и т. н. При тази тема би имало възможност за резултатна възпитателна работа чрез примерите от живота и дейността на арктичните полярни изследователи и покорители на Северния полюс, за което сега в проекта на програмата няма възможност никъде да се отбележи. Допълнителен час не е необходим, а само промяна във формулирането на темата.

4. Структурата, в която се разглежда всеки континент, не е уеднаквена, няма единство. Най-целесъобразно е разглеждането на всеки континент да става в два раздела, а именно: Общ преглед, в края на който да се включат темите Население и политическа карта на континента, и втори раздел — По-главни страни.

5. По въпроса за съдържанието на раздела „Общ преглед на континента“. В сегашната програма, а така е предвидено и в проекта, се разглежда подробно проявлението на отделните компоненти по цялата територия на континента и след това в два-три часа се минава темата за физикогеографските пояси, в която трябва да се даде ком-

плексът от взаимно свързани и обусловени компоненти. Но в същност това е една мнима зоналност, защото в тази тема продължава разглеждането на природата по компоненти — изучава се биогенният компонент (растителност и животни), така че почти не остава време да се направи синтез на изкуствено отделените от комплекса по дидактически съображения компоненти, и този комплекс да се изучи така, както се проявява в природата. Недостатъчно е времето и за най-важното — да се разкрият закономерностите в комплекса, което е една от основните задачи на обучението по физическа география на континентите. Въпросът не би се решил, даже да се отделят и повече часове за зоните, тъй като зоналността в някои части на континентите е много усложнена. Така например в границите на Южна и Югоизточна Азия (взети като една природна област) се разкрива цялостната природна картина на Мусонна Азия в този естествено очертан ареал. Такава област е и южната част на Северна Америка, Южна Европа, Северна Азия, Средна Азия и т. н. Единствено в Африка физикогеографските пояси съвпадат до голяма степен с природните области. Най-целесъобразно е физикогеографските пояси да се изучават в курсовете по обща физическа география, където те се разкриват в планетарен мащаб, а природата на континентите да се изучава по компоненти и след това по природни (физикогеографски) области. В проекта такъв единствен опит има, и то много сполучлив, при разглеждане природните условия на Съветския съюз.

6. Проектопрограмата би трябвало по-ясно да показва разработката на обзорните уроци. В тях не е подходящо да се прави последователно изброяване на страните, като за всяка се дава отделна кратка информация, а уроците действително да представляват обзорно, обобщено разглеждане на материала.

7. За да се осигури провеждането на пролетната и есенната екскурзия с всички ученици, е необходимо учителите да се задължат за това чрез програмата. Тези екскурзии да се отбележат в програмата с необходимите цели и брой на часовете. В проектопрограмата за екскурзии в природата и производството е споменато в практическата работа (а не там им е мястото), и то единствено при континентите Европа и Азия, които се изучават в VI клас. При Африка, Северна Америка и Южна Америка, които се изучават през второто полугодие на V клас, часове за екскурзии не са отбелязани никъде и следователно учителят програмно не е задължен да екскурзира.

8. Целесъобразно би било поне на две места в програмата да се посочат темите за тематичен преговор — обобщение, като се даде и тяхното тезисно разработване. В това отношение бихме могли да ползуваме опита на следните програми и учебници: по ботаника за VI кл., където са предвидени три такива теми и съответно са разработени в учебника; по история също три теми, разработени и в учебника. В разглежданата проектопрограма по география на континентите би могло след изучаването на Азия да се постави темата „Континенти в Север-

ното полукълбо“ и втора тема — след изучаването на Антарктика — „Континенти в Южното полукълбо“. В тези теми ще се извеждат закономерности, които се проявяват не само на териториите на един отделен континент, а се разкриват пред учениците в планетарен мащаб.

9. Програмата за разглеждания курс би трябвало да завършва с темата „Географските открития през вековете“, разглеждана в един час, който може да се вземе от двата часа за общ физикогеографски преглед на Австралия. Неоснователно подобна тема се разглежда по история на средните векове, изучавана в VI клас. Въпреки че при някои от континентите се говори за тяхното откриване и опознаване като точка от урок на друга тема, но учениците никъде не получават цялостна представа за последователното откриване на света като цяло, за неговото опознаване и овладяване.

10. Според разглежданата проектопрограма повърхнината на континентите трябва да се изучава само в орографски аспект, което е неправилно. Ученикът съобразно с възрастта си трябва да изучи и въпросите за образуването и строежа на главните земни форми във всеки континент и тяхното развитие. Но геология не се изучава, а в разглеждания курс се налага да се борави с някои от най-елементарните геоложки понятия, тъй като географията е единственият предмет в средния курс, който изучава неживата природа. Необходима е информация за някои основни видове скали, като се има пред вид изученото в IV клас по естествознание — варовик, пясъчник, гранит и мрамор. И защо при всеки континент полезните изкопаеми да се изучават в отделен урок, а за скалите, които изграждат земеповърхните форми, ученикът да не знае нищо чак до VIII клас. Подходящо е планините съобразно времето на образуването им да се поделят на стари и млади, а и равнините да се разглеждат според своя генезис и строеж.

11. Всеки от компонентите на природата има своето значение при икономгеографската му оценка. И действително, докато за повърхнината, полезни изкопаеми и води в проекта е отбелязано да се учи и за тяхното значение, то за климата на нито един от континентите това не е предвидено, а е безусловно необходимо да се отбележи. Климатът е компонент с толкова голямо значение за останалите природни елементи, за стопанството и за живота на човека. Напоследък и той се разглежда като природен ресурс.

12. Необходимо бе още от самото начало проектопрограмата да се предхожда от обяснителни методически бележки.